

Vallašek, Adrián

Príspevok k problematike výskumu banských miest na Slovensku

Archaeologia historica. 1984, vol. 9, iss. [1], pp. 147-157

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139496>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Príspevok k problematike výskumu banských miest na Slovensku

ADRIAN VALLAŠEK

Rudonosné oblasti Slovenska, hlavne Štiavnické pohorie a Slovenské rudohorie sú oblasťami, ktoré boli vyhľadávané pravekými kutačmi pravdepodobne už od konca neolitu. Úmerne s dobou a dopytom narastal i záujem o tieto oblasti.

Postupné vznikanie banských usadlostí a osád bolo samozrejme podmienené výskytom rudného bohatstva, najmä v miestach, kde rudonosné žily sa vyskytovali plytko pod povrchom.

Zpočiatku bolo dolovanie a spracovanie kovov v Uhorsku vyhradené panovníkovi, ako majiteľovi všetkej pôdy. Vládnúca dynastia však nedolovala vo vlastnej réžii, ale právo na ťažbu prepúšťala iným osobám, ktoré museli odovzdávať časť vydolovanej rudy tzv. urburu. S týmto právom súviseli i banské slobody, ktoré boli až do polovice 13. storočia súčasťou zvykového banského práva. Okolo polovice 13. storočia vzniká kódifikovaná sústava banských slobôd pre Banskú Štiavnicu, ktorá sa neskôr udeľovala ďalším baníckym osadám.

Väčšiemu rozmachu baníctva bránili pomery právne. Prospech bral nálezca a nie majiteľ pozemku. Preto sa náleziská niekedy i zatajovali.

Veľký význam a zároveň i zárodok budúceho veľkého rozmachu znamená pre banské osady udeľovanie mestských privilégií. Záujem o rozkvet týchto osád mal predovšetkým sám panovník, pretože boli zdrojom príjmov drahých kovov. Spoločným znakom všetkých mestských privilégií, nielen baníckych, bolo vyňatie osady z právomoci šľachtickej stolice, slobodná voľba richtára, mestskej rady a farára. K tomu pristupovali rôzne hospodárske výsady, ktoré boli determinované tak prírodnými podmienkami, ako aj charakterom hospodárskej základne.

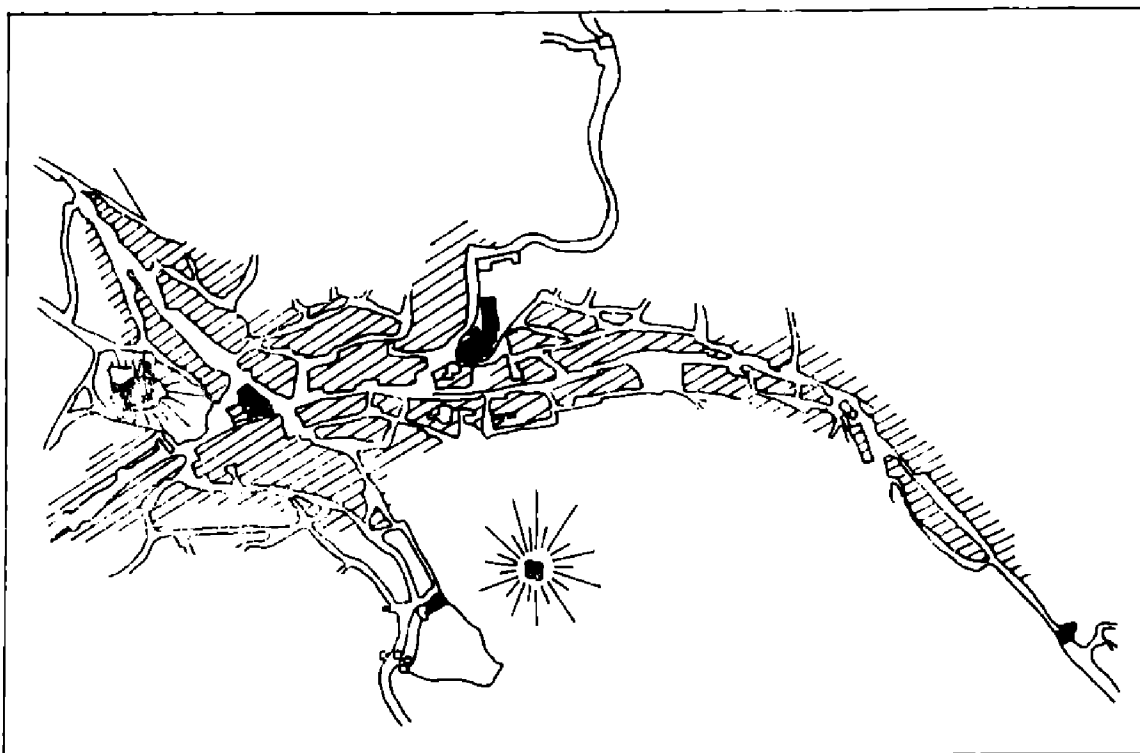
Kráľ ochotne udeľoval mestské privilégiá a to nielen tam, kde takpovediac vývoj bol dopredu zabezpečený, ale i v miestach, ktoré boli v zárodku, ktoré sa ešte len zakladali. Tento fakt viedol najmä u banských miest často k nepomeru medzi obsahom privilégií a následným vývojom, ale tiež naopak.

V záujme hospodárskej konsolidácie štátu, venoval Karol Róbert veľkú pozornosť baníctvu. V roku 1327 uviedol do života nový systém banských slobôd tzv. zemepanskú banskú slobodu. Podľa tohoto nového systému zemepáni za povolenie ťažby na svojom pozemku dostali tretinu urbury, alebo mohli ťažiť vo vlastnej réžii, pričom boli povinní potom odovzdávať kráľovskej komore časť výťažku.

Základnou banskou slobodou bolo: právo vyhľadávať a dobývať ako aj spracovávať kovy; právo využívať vodné toky pre potreby baní a hút; právo slobodne ťažiť drevo z kráľovských a zemepanských lesov; právo stavať výrobné zariadenia na cudzom pozemku; oslobodenie cla a mýta na materiály potrebné na banícku a hutnícku výrobu.

Slobody sa sťahovali na všetkých, ktorí pracovali v baniach a hutách. Baníci sa stali slobodní, mohli sa voľne sťahovať, boli oslobodení od poddanských robôt i vojenských povinností.

Tieto slobody podnietili nielen vlastnú ťažbu šľachty a početného mešťianstva,

Plán 1. Banská Štiavnica – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallášeková.

ale predovšetkým dali základ pre vznik mnohých mladších banských miest a mestečiek. S týmto rozvojom, s touto novou vlnou súvisí i nové rozdelenie banskej správy. Nové banské komory boli lokalizované do nových stredísk oboch banských oblastí: do Kremnice pre stredoslovenskú banskú oblasť a do Smolníku pre východoslovenskú banskú oblasť.

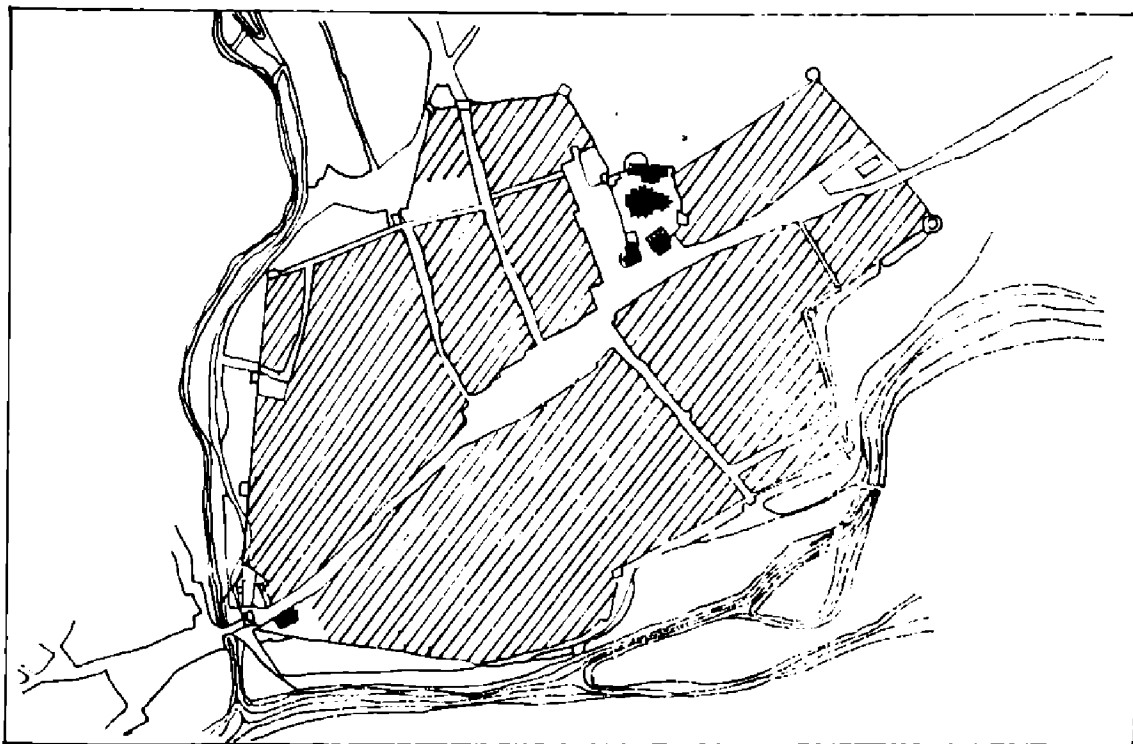
Okruh stredoslovenských banských miest:

Najstarším banským strediskom na Slovensku vôbec, je Banská Štiavnica. Banským mestom sa zrejme stáva už na prelome 12.–13. storočia. Pri zakladaní mesta ešte nebola vydaná privilegiálna listina. Že už na začiatku 13. storočia tu bola rozvinutá banícka výroba, svedčí viaceré skutočnosti: v r. 1217 dostáva veľmož Alexander za pôžičku kráľovi (300 hrivien) príjmy „de Bana“; v metácii Belovho majetku v r. 1228 sa spomína argentifodina. Pred 13. storočím tu už museli existovať dve strediská resp. sídliská: Staré mesto – Glanzenberg, výskumom B. Pollu získaný materiál dokladá tu osídlenie v 11.–12. storočí; Vlastné mestské sídlisko, ktoré sa vyvinulo z tržnej osady, kde sú situované už románske architektúry.

Práva Banskej Štiavnice, ktorá bola sídlom prvotnej banskej komory sa stali vzorom pre ďalšie banské usadlosti. (Gindl J.–Vozár J., 1968; Jankovič V., 1967, s. 73–95; Križko P., 1968; Mencl V., 1938; Mencl V., 1964, s. 274–295; Polla B., 1958, s. 453–477; Ratkoš P., 1974, s. 37–38; Szitnyai J., 1884; Schönweitzová Š., 1971, s. 92–93; Tóthová Š., 1981, s. 312–315; Vallášek A.–Tóthová Š., 1980, s. 242–243.)

Banská Bystrica. Pri zakladaní mesta nemalú úlohu zohrala staršia slovanská osada resp. osady. Okolo polovice 13. storočia osadníci od Zvolena zakladajú pri staršej, novú osadu – Neusohl. V r. 1255 Béla IV. udeľuje mestské privilégia a regálne banské právo. Mali právo hľadať drahé kovy v celom zvolenskom komitáte. Odtiaľto smeruje prospektorský prúd ďalej na sever – do Liptova.

V priebehu druhej polovice 13. storočia oba sídelné celky splynuli v mestský organizmus. Základnou existenciou mesta bola ťažba rúd, v 13. storočí striebra

Plán 2. Banská Bystrica – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

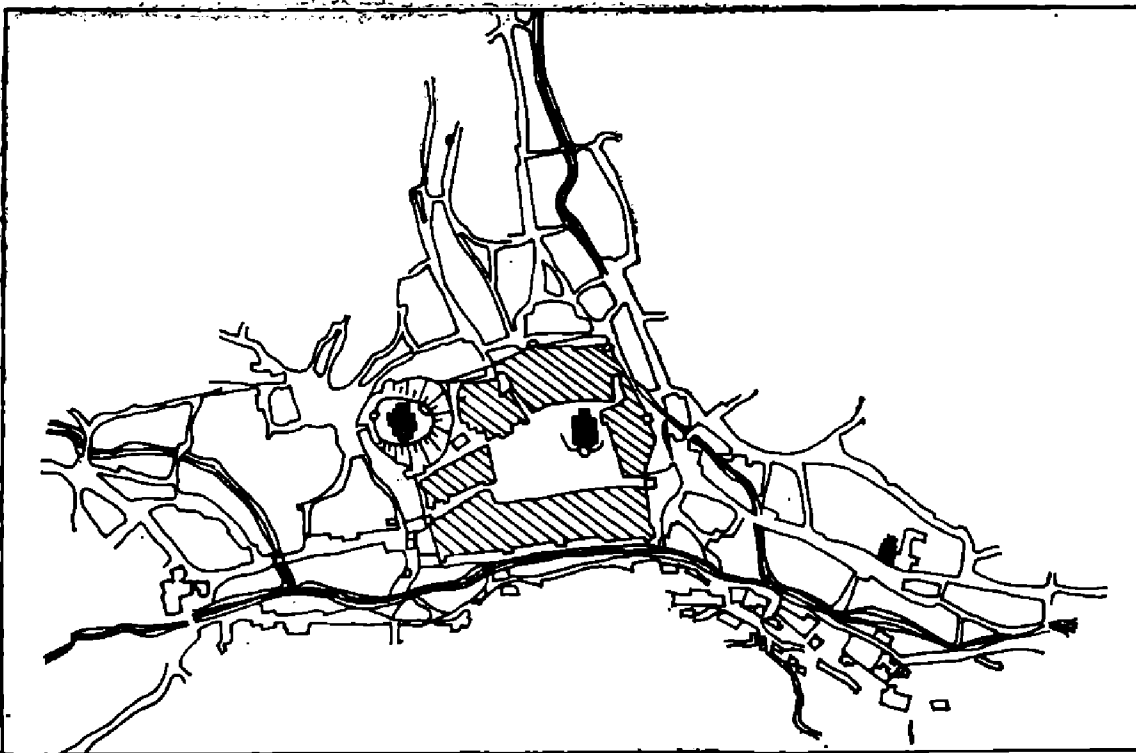
v Starých Horách a od 14. storočia medi v Španej doline a na Pieskach, ktorá sa potom vyvážala temer do celej Európy.

Pôvodná osada a neskôr i mesto bolo situované do sútoku Hrona a potoka Bystrice, na križovatke starej Pohronskej cesty a cesty do Liptova. Pravdepodobne spojenie oboch pôvodných osád vertikálnym námestím bolo dielom nových hostí. Koncom 14. a začiatkom 15. storočia na najvyššom mieste osídlenia postupne vzniká opevnený komplex tzv. mestský hrad. (Avenárius A., 1977, s. 18–19; Ipolyi A., 1875; Jurkovich E., 1901–1906; Mencl V., 1938, s. 85; Piffl A., 1955, s. 75; Puškárová B., 1955, s. 67–74; Puškárová B.–Šášky L., 1955, s. 59–71; Sura M., 1982; Šášky L., 1959, s. 68–75.)

Kremnica. V rokoch 1328–1331 sa zrazu objavuje vyvinuté mesto. Privilégium z roku 1328 hovorí už o jestvujúcich osadníkoch – hospites congregati. Právom sa však predpokladá starší pôvod Kremnice, nielen na základe správy o dedičnej štólňi z roku 1385, podľa ktorej sa tu muselo dolovať už celé tri storočia, ale i na základe existencie neskororománskej rotundy sv. Michala. Banské a minciarské slobody boli jej udelené podľa práva Kutnej Hory. Stala sa sídlom banskej a minciarskej komory, do ktorej patrilo územie 12 stolíc. Od roku 1335 sa tu razili zlaté dukáty, groše a denáre.

Najstaršie rozptýlené osídlenie sa rozkladalo v dvoch dolinách pozdĺž potokov až k ich sútoku. Po udelení mestských privilégií, vzniká nové centrum v priestore medzi kostolom a staršou zástavbou. Pôdorys rozvrhnutý pravouhle, avšak terénne nerovnosti zapríčinili odchýlky. Koncom 14. storočia bol pôvodný farský kostol na kopci opevnený hradbami, kde sa potom nachádzalo aj sídlo komorského grófa a radnica. Taktiež v 14. storočí začali stavať nový kostol na námestí. (CDH VIII–3, s. 295; Hoššo J., 1980, s. 91–93; Mencl V., 1938, s. 134; Ratkoš P., 1974, s. 46; Súpis 19–68, s. 130–136.)

Pukanec. Základom neskoršieho mestečka sa stala strieborná baňa, ktorú otvorili baníci zo Štiavnice už koncom 13. storočia. V prvej zmienke roku 1310 vystupuje ako súkromný feudálny majetok. V r. 1321 sa spomína ako „argentifo-

Plán 3. Kremnica – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

dina nostra Backabanya“, ktorú Károl Róbert daroval predkom rodiny Topoľčianskej. Na mesto je povýšený pred rokom 1337 a riadil sa právom Štiavnickým.

Obdĺžnikové námestie s farským kostolom postaveným po r. 1321. V časech tureckého nebespečenstva obohnali mesto hradbami. Napriek tomu ho Turci dobyli a podpálili. Rozkvet mesta od polovice 14. do 16. storočia. (CDH VIII–7, s. 259; Mencl V., 1948, s. 141; Ratkoš P., 1974, s. 47; Súpis 1968, s. 580.)

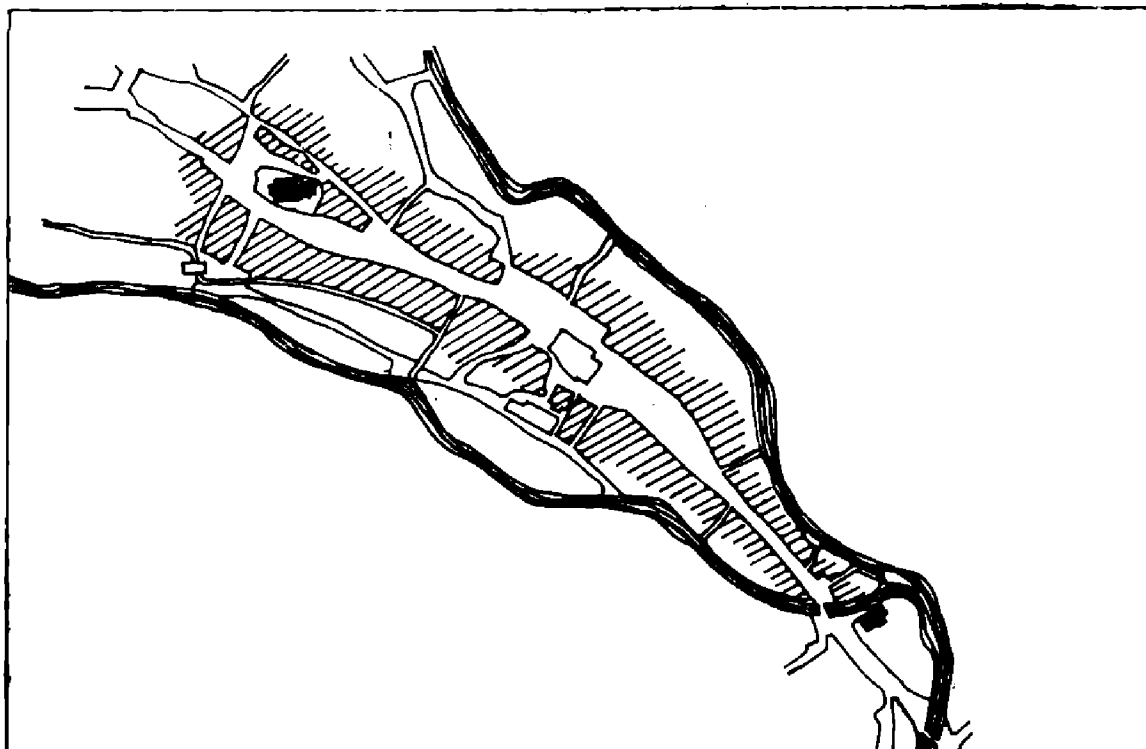
N o v á B a ň a. Pred rokom 1337 narazili na majetku Svätobeňadického opátstva ťažiar z Pukanca Mikuláš a Peter na zlaté žily a toho roku sa už spomína ako baňa. Zlatonosné žily museli byť veľmi výnosné, lebo počet mlynov na drvenie horniny vzrástol za osem rokov zo štyroch na devätnásť. V r. 1345 získava pôvodná osada postavenie slobodného kráľovského mesta, ktoré zastupovala mestská rada na čele s richtárom.

Začiatkom 16. storočia nastal prudký pokles ťažby. Mor a turecké nájazdy v 17. storočí temer úplne zničili mestečko. Rozkladá sa nad sútokom dvoch potokov a pretiahlym námestím, cez ktoré prechádza hlavná cesta. Farský kostol bol postavený v druhej polovici 14. storočia. Niekedajšia radnica postavená po r. 1353 ako pevnostná stavba. (CDH VIII–4, s. 273; Mencl V., 1938, s. 137; Ratkoš P., 1974, s. 48; Súpis 1968, s. 392–393.)

Ľ u b i e t o v á. Pôvodná osada patrila k hradnému panstvu Ľupče. V r. 1379 ju povyšuje Ľudovít Veľký na slobodné kráľovské mesto a ešte pred koncom 14. storočia sa stala členom stredoslovenských banských miest. Pretože už v 80-tých rokoch 14. storočia zástupcovia Ľubietovej vystupujú na spoločných rokovaníach, P. Ratkoš predpokladá, že už v čase vydania privilégii bola už mestská správa sformovaná.

Jednoduchý pôdorys s ulicovou zástavbou pozdĺž potoka. Pôvodne gotický kostol na výbežku údolia. Mestečko nemalo hradby iba menší opevnený dvorec na námestí. (CDH IX–5, s. 312; Mencl V., 1938, s. 143; Ratkoš P., 1974, s. 49; Súpis 1968, s. 253.)

Do prvého okruhu banských mestečiek patria i banské mestá na severnom Slovensku v Liptove:

Plán 4. Nová Baňa – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

Partizánska Ľupča. Hostia z Banskej Bystrice sa usadili v starej osade patriacej k fare sv. Michala, na odbočke od hlavnej považskej cesty. Privilégiá získavajú v r. 1263. Prvotný rozkvet mestečka spočíval v prosperite zlatých dolov. Je to najstaršie banické mestečko na Liptove. Boli tu bane na zlato, striebro a železo a neskôr i huta.

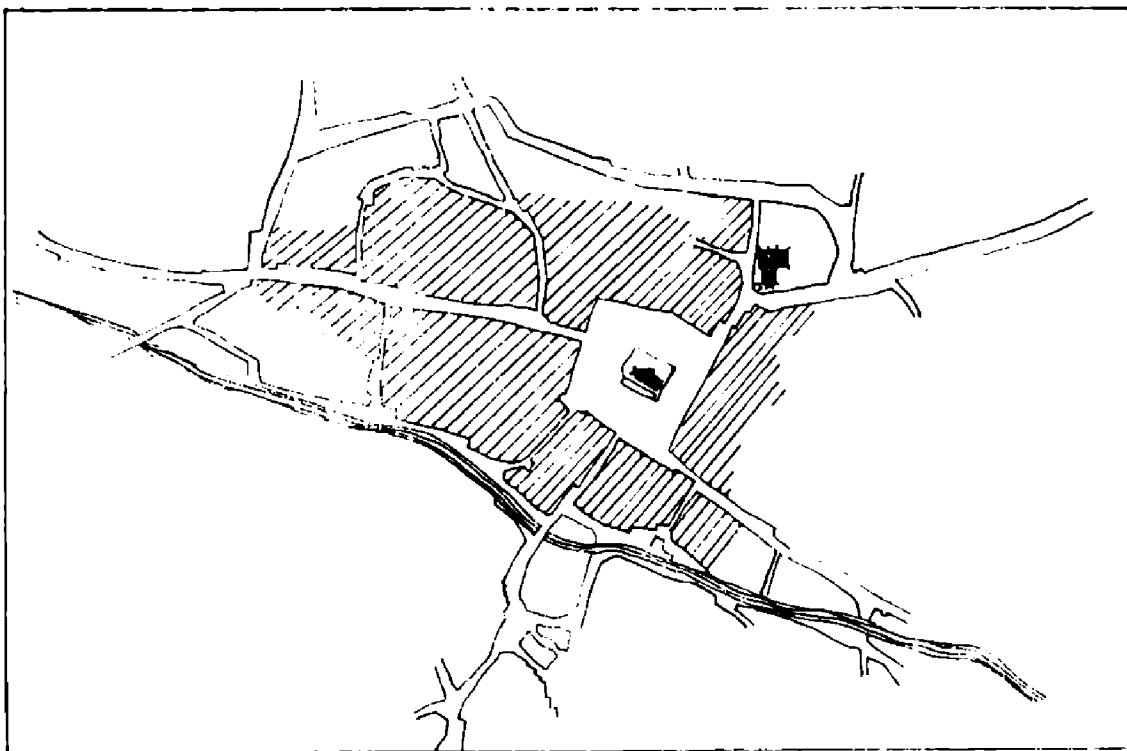
Mesto ležiace bokom od hlavných cestných ťahov, strácalo postupne svoj význam. Od konca 14. storočia patrilo k likavskému panstvu. Má pravidelné obdĺžnikové námestie, ktoré dokladá, že vzniklo neskôr. Pôdorys bol ustálený už koncom 14. storočia. Ochrannú funkciu splňal opevnený gotický kostolík z konca 13. storočia. (CDH IV-3, s. 9, 124; Húščava A., 1930, s. 22; Húščava A., 1936, s. 34; Mencl V., 1938, s. 87; Ratkoš P., 1974, s. 44; Súpis 1968, s. 449-450.)

Hýbce. Prvý raz sa spomínajú roku 1230, keď ich Ondrej II. dával Polkovi z Uhorskej Vsi. V r. 1239 ich Belo IV. opäť pripojil ku kráľovskému majetku. V polovici 13. storočia sa do obce prisťahovali nemeckí hostia, ktorým Belo udelil výsady Krupinských mešťanov. Začiatkom 14. storočia sa dostali do poddanskej závislosti na Liptovskom hrádku.

Pôdorys Hýb predstavuje pravidelnú schému obdĺžnikového námestia. Kostol Všetichsvätých z obdobia okolo r. 1300. (Ratkoš P., 1974, s. 45; Súpis 1967, s. 474.)

Ružomberok. Hostia zo Spiša a Ľupče sa usadili nad staršou osadou Podhora. Výsadná listina z r. 1318 bola vydaná Ostrihomským arcibiskupom. V r. 1339 bola vydaná nová výsadná listina s právom Ľupčianskym, medzi ktorými bolo i právo slobodne ťažiť kovy. Napriek týmto výsadam Ružomberok sa nestal slobodným kráľovským mestom. Bol len poddanským mestom, patriacim liptovským županom a neskôr majiteľom likavského panstva.

Mestečko do 16. storočia tvorila súvislá zástavba drevených domčekov okolo námestia na vyvýšenej terase. Na východnej strane bolo uzavreté farským kostolom, spomínaným r. 1318. (CDH VIII-2, s. 167; CDH VIII-4, s. 376; Mencl V., 1938, s. 147; Ratkoš P., 1974, s. 45.)

Plán 5. Rožňava – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašeková.

Okruh východoslovenských banských miest:

R o ž ň a v a. V druhej polovici 13. storočia sa tu usadili hostia, ktorí započali s ťažbou striebra. V r. 1291 spolu s kráľovskou donáciou daroval osadu Ondrej III. ostrihomskému arcibiskupovi. V r. 1320 bola donácia pre arcibiskupa Karolom Róbertom obnovená a v nej sa už spomína ako „civitas seu villa Roznabana“. V chotári mesta sa dolovali drahé kovy, meď a železo. Od polovice 16. storočia nastal úpadok.

Mesto malo pravidelný štvorcový pôdorys s farským kostolom na námestí, ktorého stavba sa započala koncom 13. storočia. Mesto bolo pôvodne opevnené. (Dejiny Rožňavy 1978. Tu i ďalšia literatúra; CDH VII-1, s. 152, 98; CDH VIII-2, 248; Mencl V., 1938, s. 151.)

D o b š i n á. Obec sa vyvíja po roku 1326, keď jej chotár dali Ákošovci šoltýsovi Mikulášovi, synovi Razlovmu na osídlenie podľa krupinského práva. Po odchode šoltýsa, osídlenie realizovali zemepáni Bebekovci a Csetnekyovci.

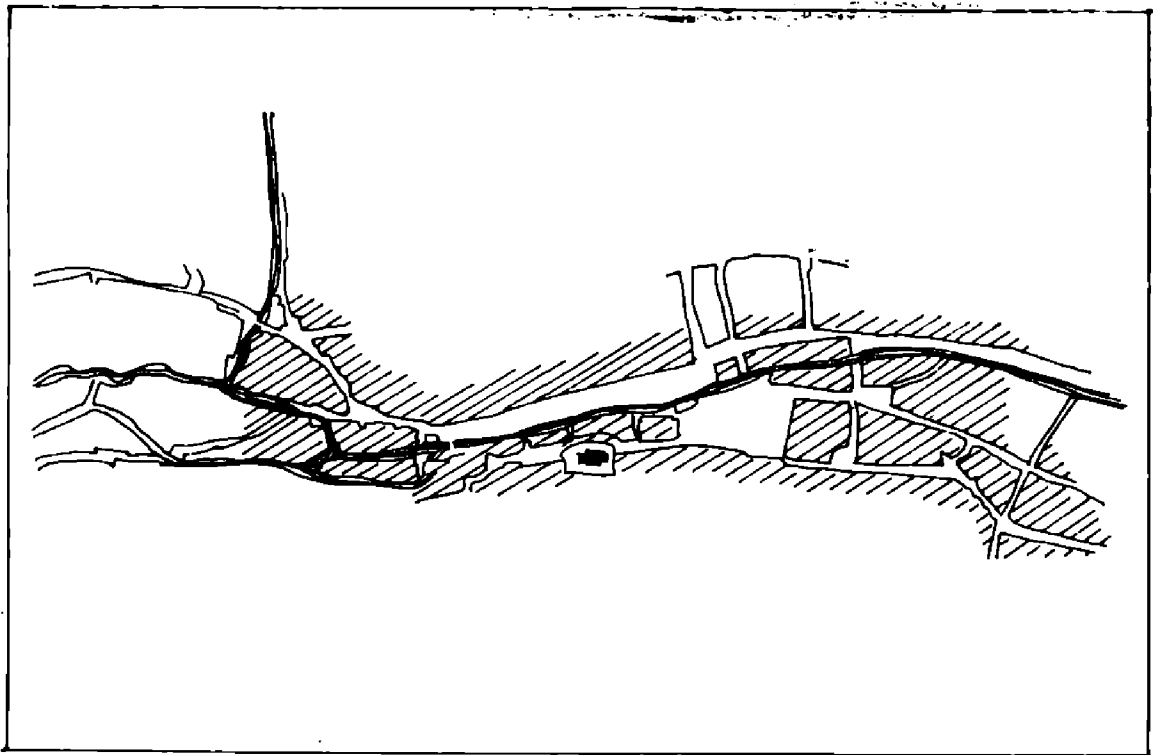
Na mesto bolo povýšené až v roku 1411. V r. 1417 dostáva mestečko od Žigmunda právo týždenného trhu a výročného jarmoku. Spod feudálnej nadvlády sa však neoslobodila. Pôdorys mestečka je nepravidelný, viažúci sa na smer potoka i na cestu. Pri nej vzniklo pozdĺžne námestie a nad ním na vyvýšenej terase farský kostol v druhej polovici 14. storočia. (Mencl V., 1938, s. 155; Súpis 1967 s. 308 až 309; Wagner C., 1776, s. 448.)

G e l n i c a. Slovanský názov naznačuje starší pôvod osady. V r. 1276 Ladislav IV. potvrdil mestské práva, ktoré kedysi dostala od Belu IV. Z r. 1278 pochádza tarifa kráľovského mýta.

Pre vznik mesta má podľa P. Ratkoša rozhodujúcu úlohu druhá vlna kolonistov po r. 1242. V tretej štvrtine 13. storočia má už vlastnú mestskú samosprávu.

Hrad na kopci nad mestom, postavený asi po tatarskom vpáde na ochranu kráľovských regálnych práv. Nie je jasné, či sa mestečko vyvíja z podhradia a či hrad bol postavený počas vývoja mesta.

Zástavba mesta je nepravidelná. Námestie sa vyvinulo okolo cesty zo Spiša do Smolníka, Význam mesta spočíva najmä v tom, že odtiaľto sa organizovalo

Plán 6. Dobšiná – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

banské podnikanie v Smolnickej a Hnilickej doline, teda bolo strediskom pre úval Gelnického potoka a jeho prítokov. (CDH V-2, s. 345; Mencl V., 1938, s. 91; Ratkoš P. 1974, s. 52; Súpis 1967, s. 371-372.)

S m o l n í k. Na bohatých medených ložiskách založili baníci z Gelnice Osadu. V r. 1312 záujem o ťažbu prejavil V. Drugeth, spolu so spišským šľachticom Gallusom.

V r. 1327 udeľuje Karol Róbert štiavnické banské právo. V tejto dobe je už hotovým mestom, ktoré muselo existovať už dlhšiu dobu. V r. 1333 bol chotár mestečka rozšírený na 2 míle a v r. 1339 dostal súdnu samosprávu. Za Karola Róberta sa stáva sídlom banskej komory. V 16. storočí sa dostal do poddanskej závislosti Spišského hradu.

Hromadná zástavba v zovretom údolí, ktorú pretína cesta z Gelnice do Rožňavy. Pôdorys mestečka je pretiahly s náznakom akýchsi snáh po založení pravidelného námestia, na veľmi prudkom teréne s dvomi terasami. (Mencl V., 1938, s. 149; Ratkoš P., 19-74, s. 53; Súpis 1969, s. 132-133; Wagner C., 1776, s. 210.)

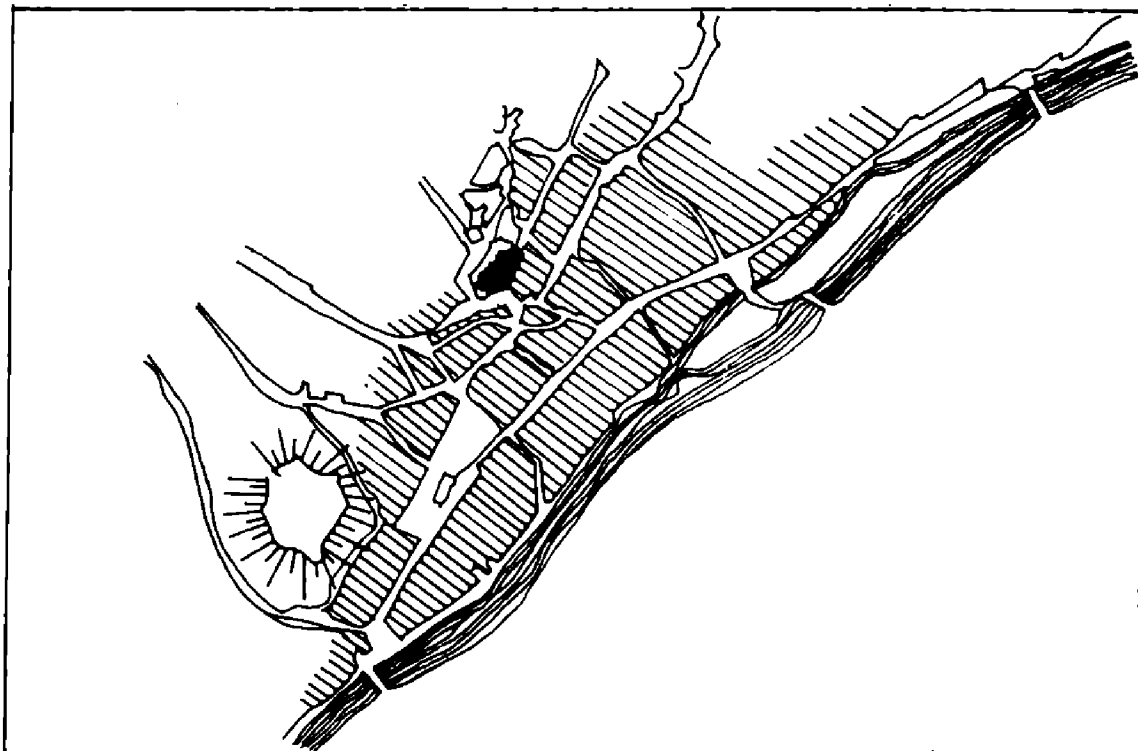
S p i š s k á N o v á V e s. Pôvodne roľnícka osada, ktorej rozmach súvisí s činnosťou šľachtica Eliáša. V prvej písomnej správe o osade z r. 1268 – Villa Nova, sa už spomína farár. Zakladajúce privilégium pre mesto chýba.

Začiatkom 14. storočia sa začína dolovať meď. Roku 1312 daroval Karol Róbert saskému grófovi Štefanovi štvrtinu tamojšej ťažby. V r. 1317 sa spomínajú bane. Mestom sa stala až v období pred r. 1407.

Má pretiahly vajčitý pôdorys so šošovkovitým námestím, kde stál farský kostol. Mesto bolo v 15. storočí obohané hradbami. (Javorský F., 1981, s. 108-125; Mencl V., 1938, s. 151; Münich A., 1896; Ratkoš P., 1974, s. 52; Schmauk K., 1889, s. 224; Súpis 1969, s. 150.)

J a s o v. Pôvodná osada musela už existovať v období založenia kláštora v druhej polovici 12. storočia. Po ničivom tatarskom plene sa tu usadzujú hostia, ktorým zemepán – prépošť konventu premonštrátorského kláštora udeľuje r. 1243 mestské výsady – okrem mnohých iných výsad, dostali i právo slobodného dolovania a otvárania baní. V r. 1394 mu bolo udelené právo výročného jarmoku.

Pán 7. Gelnica – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

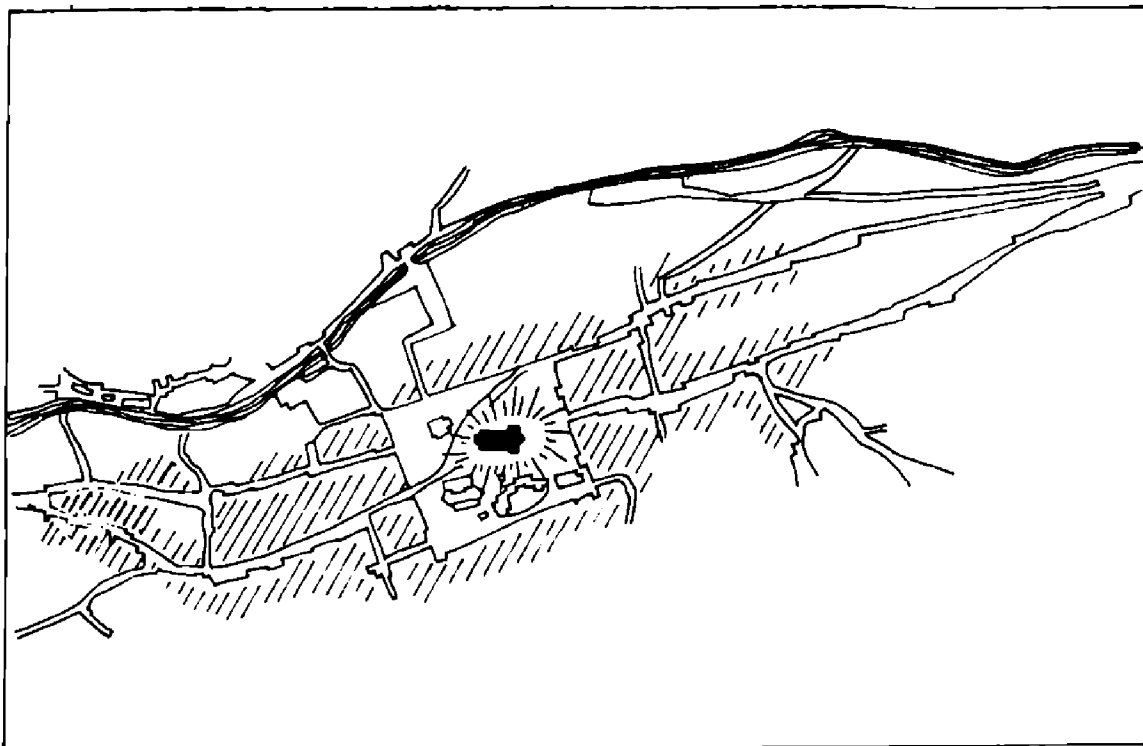
Mestečko vzniklo v údolí rieky Bodvy, popri ceste vedúcej do Smolnických hôr. Má pretiahly pôdorys bez námestia. Nad mestečkom sa nachádza hrádok zo začiatku 14. storočia. Bane v ktorých sa dolovali drahé kovy, meď a železo, fungujú prakticky dodnes. (CDH IV-1, s. 304; Mencl V., 1938, s. 93; Súpis 1967, s. 516-518.)

Banské mestá a mestečká vznikali prevažne buď pozdĺž priebežných ciest – kde ulica i námestie tvorili jednu cestu, alebo na vidlici úzkych dolín s námestím blízko vidlice. Nepravidelný pôdorys väčšej časti našich banských miest bol determinovaný nielen prírodnými podmienkami – strmé údolia, dovoľujúce iba pozdĺžny rozvoj, ale i skutočnosťou, že mnohé vznikali postupnou zástavbou medzi voľne ležiacimi baníckymi usadlosťami. Pravidelný pôdorys baníckych miest i keď nie je ojedinelý, je predsa len zriedkavejší.

Vyplývajúc zo samotných horských polôh neboli banské mestá spočiatku opevnené. Ich opevnenia vznikajú hlavne až v dobách tureckého nebespečenstva. Osobitý problém predstavujú tzv. mestské hrady (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnice, Lubietová, Ružomberok). Napriek tomu, že ich funkcia nie je doteraz uspokojivo riešená a osvetlená, možno predpokladať, že slúžili predovšetkým na úschovu spracovaných drahých kovov, ako sídlo kráľovského úradníka, ale i ako bezpečné útočisko majetných vrstiev obyvateľstva v časoch nebespečenstva.

Zaujímavá je i skutočnosť, že ani jedno východoslovenské banské mesto a mestečko sa nestalo slobodným kráľovským mestom.

Z uvedených banských miest stredoslovenského i východoslovenského okruhu tri sú vyhlásené za Mestské pamiatkové rezervácie (Banská Štiavnica, Banská Bystrica a Kremnica), sedem je zaradených do historicko-urbanistických pamiatkovo chránených súborov a všetky ostatné sú navrhnuté ako urbanistické súbory k ochrane, ako pamiatkové zóny. Všetky banské mestá a mestečká sú viac či menej pod ochranou pamiatkových orgánov a teda i samotného štátu. To je fakt s ktorým bude nutné v budúcnosti viac počítať a využívať v praxi, najmä pri ochrane tangovaných priestorov pred nespočetnými neohlásenými a neevidovanými zásahmi a úpravami.

Plán 8. Smolník – situačný pôdorys mesta. (Podľa D. Dorotjaka.) Kreslila R. Vallašková.

Zo 17 banských miest a mestečiek v oboch regiónoch sa archeologické výskumy doteraz uskutočnili v šiestich. Nemáme tu na mysli povrchové prieskumy, alebo menšie záchranné akcie, ale výskumy rozsiahlejšieho charakteru. Z nich priamo na problematiku vzniku a vývoja banského mesta je de facto zameraný iba výskum v Banskej Štiavnici a čiastočne výskum v Spišskej Novej Vsi.

Výskumy v ostatných banských mestách napr. v Banskej Bystrici, Kremnici, Gelnici, boli, alebo sú zamerané viacmenej len na ich fortifikačné komplexy.

Problém genézy banských miest však napriek spoločným rysom s ostatnými stredovekými mestečkami má veľký význam najmä v otázke prerastania starších banských osád a usadlostí do organizmu stredovekého mesta.

Temer vo všetkých prípadoch našich banských miest, akýkoľvek terénny zásah odhaľuje stopy starších osídlení, než nám ich dokladajú písomné pramene. Aj v tých prípadoch, kde sa založenie mesta tradovalo na zelenom drne, i tam sa ukazuje, že tieto vyrástli buď priamo na staršom sídlisku, alebo v jeho tesnej blízkosti, pričom podiel starších osád sa ukazuje byť niekedy rozhodujúcim.

Aby sme stihli čo stihnúť musíme resp. aby sme zachránili čo sa zachrániť dá, je viacero skutočností a momentov, na ktoré by som rád upozornil.

Domnievam sa, že len ustrážiť všetky zemné a stavebné zásahy v týchto mestách je nad terajšie personálne možnosti našich inštitúcií. Určité riešenie pre zvládnutie najnaliehavejších otázok možno vidieť nielen v obsadení všetkých regionálnych múzeí archeológmi, ale predovšetkým v presadení praxe, aby Krajské a Okresné pamiatkové strediská a správy prijali do svojich stavov archeológov, ktorí by mohli mať nad týmito prácami priamy patronát a ktorí by vedeli zvládnuť aspoň prvotnú základnú evidenciu a dokumentáciu.

Mali by sme sa snažiť o nastolenie takej situácie, aby kolegovia pracujúci v múzeách, ktorých sídlo je lokalizované do tangovaných miest, pracovali resp. sledovali a zachraňovali nálezy predovšetkým v mieste svojich chleboďarcov.

V prípadoch, kde už máme možnosti uskutočniť rozsiahlejšie archeologické výskumy mali by sme bezpodmienečne spolupracovať s umeleckými historikmi a

historikmi architektúry. Timová interdisciplinárna spolupráca v týchto prípadoch je nielen žiadúca, ale nanajvýš potrebná.

Na druhej strane však by sme nemali upadnúť do klamlivých ilúzií, že naše generácie musia urobiť a vyriešiť všetko. Nesnažme sa zo všetkých síl robiť výskumy i tam, kde to nie je nutné, kde tieto lokality nie sú bezprostredne ohrozené terajšou obrovskou stavebnou činnosťou. Zachráňme to, čo zachrániť je našou povinnosťou, aby sme raz v očiach našich nasledovníkov vyzerali tak, ako si to teraz predstavujeme a želáme.

Použitá literatúra

- Avenárius A., 1977: Banskobystrický mestský hrad vo vzťahu k mestu. In: *Pamiatky príroda*, č. 2, s. 18–19.
- CDH: Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae, 1829–1844.
- Dejiny Rožňavy 1978: Kolektív: *Dejiny Rožňavy* 1, 2, Košice.
- Gindl J.–Vozár J., 1968: *Banská Štiavnica a okolie*, Banská Bystrica.
- Hoško J., 1980: Výskum hradu Šášov a mestského hradu v Kremnici, *AVANS* v roku 1979, s. 91 až 93.
- Húščava A., 1930: *Kolonizácia Liptova do konca 14. stor.* Bratislava.
- Húščava A., 1936: Interpolácia najstaršieho mestského privilégia Liptova, In: *Sborník Bratislava* 10, s. 341.
- Ipolyi A., 1875: *Geschichte der Stadt Neusohl*, Wien.
- Jankovič V., 1967: O starom meste v Banskej Štiavnici, In: *Sborník SNM* 61, s. 73–95.
- Javorský F., 1981: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš-Archeologického ústavu SAV. *AVANS* v roku 1980, s. 108–125.
- Jurkovič E., 1901–1906: *Besztercebánya multjából, Besztercebánya*.
- Križko P., 1964: *Z dejín banských miest na Slovensku*, Bratislava.
- Mencl V., 1938: *Středověká města na Slovensku*, Bratislava.
- Mencl V., 1964: *Stavebný a umelecký vývoj Banskej Štiavnice*, In: *Sborník Banská Štiavnica, Banská Bystrica*, s. 274–295.
- Münich A., 1896: *Igló királyi korona és bányaváros története, Igló*.
- Piffel A., 1955: Dve kapitoly z banskobystrickej renesancie, In: *Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*, s. 75–92.
- Polla B., 1958: K problematike vzniku Starého mesta v Banskej Štiavnici, *SlA*, s. 453–477.
- Puškárová B., 1955: *Stavebné pamiatky mesta Banská Bystrica*, In: *Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*, s. 67–74.
- Puškárová B.–Šášky L., 1955: *Banská Bystrica*, In: *Pamiatky a múzeá*, s. 59–71.
- Ratkoš P., 1974: *Vznik a počiatky banských miest na Slovensku*, *Historické štúdie* 19, s. 33–58.
- Súpis 1967: *Súpis pamiatok na Slovensku* 1, Bratislava.
- Súpis 1968: *Súpis pamiatok na Slovensku* 2, Bratislava.
- Súpis 1969: *Súpis pamiatok na Slovensku* 3, Bratislava.
- Sura M., 1982: *Banská Bystrica*, Bratislava.
- Szittnyai J., 1884: *Adatok Selmezbánya monographiájához, Selmezbánya*.
- Šášky L., 1959: *Stredoveká architektúra stredoslovenskej banskej oblasti*, In: *Pamiatky a múzeá*, s. 68–75.
- Schmauk K., 1889: *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis II, Szepesváralja*.
- Schönweitzová Š., 1971: *Komorský dvor v Banskej Štiavnici*, In: *Vlastivedný časopis* 20, s. 92–93.
- Tóthová Š., 1981: *Zisťovací archeologický výskum v Banskej Štiavnici*, *AVANS* v roku 1980, s. 312 až 314.
- Vallašek A.–Tóthová Š., 1980: *Archeologický výskum Trojičného námestia v Banskej Štiavnici*. *AVANS* v roku 1979, s. 242–243.
- Wagner C., 1776: *Analecta Scepusii sacri et profani II*.

Zusammenfassung

Zur Problematik der Erforschung von Bergbauorten in der Slowakei

Die erzhaltigen Gebiete der Slowakei, vor allem die Bergzüge Štiavnické pohorie und Slovenské rudohorie, wurden von vorzeitlichen Schürfern wahrscheinlich schon seit dem Ende des

Neolithikums aufgesucht. Die schrittweise Entstehung der Bergbauehöfte und Siedlungen war von reichen Erzvorkommen bedingt, hauptsächlich an Stellen, wo erzhaltige Adern seicht unter der Oberfläche lagen.

Anfangs war das Fördern und die Bearbeitung von Metallen in Ungarn dem Herrscher vorbehalten, der jedoch Förderrechte an andere Personen übertrug, die einen Teil des Förderguts, die sogenannte Urbura, abliefern mußten. Mit diesem Recht standen auch die Bergfreiheiten im Zusammenhang, die bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts Bestandteil des Gewohnheitsrechtes waren. Um die Mitte des 13. Jahrhunderts entstand ein kodifiziertes System von Bergrechten für Banská Štiavnica, das auch bald darauf anderen Bergbausiedlungen verliehen wurde.

Hohe Bedeutung für die Bergbausiedlungen hatte die Erteilung der Stadtprivilegien, die als Keim des kommenden Aufschwungs anzusehen ist. An der Blüte solcher Siedlungen war vor allem der Herrscher interessiert. Im Jahr 1327 schuf Karol Róbert ein neues System, die sogenannte herrschaftliche Montanfreiheit, welche die Entstehung vieler Schürfstätten anregte. Mit dieser Entwicklung stand auch die neue Struktur der Verwaltung im Zusammenhang. Neue Bergbaukammern wurden in die Zentren der beiden Bergbauegebiete verlegt – nach Kremnica für das mittelslowakische und nach Smolník für das ostslowakische Bergbauegebiet.

Der Bereich der mittelslowakischen Bergbaustädte umfaßte die Orte Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Pukanec, Nová Baňa, Lubicťová, Partizánska Ľupča, Hýbe, Ružomberok; Der ostslowakische Bereich die Orte Rožňava, Dobšiná, Gelnica, Smolník, Spišská Nová Ves und Jasov.

Der unregelmäßige Grundriß des Großteils der Bergbauorte war nicht nur von natürlichen Bedingungen (schroffe Täler, die nur eine Ausdehnung der Länge nach erlaubten), sondern auch von der Tatsache bedingt, daß viele dieser Orte durch schrittweise Verbauung zwischen frei liegenden Siedlungen entstanden sind. Die Gebirgslage bot hinreichenden Schutz, deshalb waren die Bergbaustädte anfangs nicht befestigt. Fortifikationen entstanden erst in der Zeit der Türkengefahr. Eine Frage besonderer Art sind die sogenannten Stadtburgen. Obwohl ihre Funktion noch nicht einwandfrei geklärt wurde, darf man annehmen, daß sie der Aufbewahrung parzellierter Metalle, als Sitz der königlichen Beamten, aber auch als Zufluchtsort dienten.

Von den angeführten Bergbauorten des mittel- und ostslowakischen Bereichs wurden drei zu städtischen Denkmalschutzgebieten erklärt, sieben in die denkmalsamtlich geschützten historisch-urbanistischen Ensembles eingereiht und alle übrigen zum Schutz als denkwürdige Zonen beantragt. Sämtliche Bergbausiedlungen und –städte stehen unter dem Schutz der Denkmalsämter und damit auch des Staates selbst. Diese Tatsache unterstreicht der Autor und nimmt an, daß sie sich in der Praxis stärker auswirken sollte.

Bisher wurden in sechs der insgesamt siebzehn Bergbauorte beider Regionen archäologische Untersuchungen vorgenommen. Tatsächlich zielen diese Untersuchungen nur in Banská Štiavnica und teilweise in Spišská Nová Ves auf die Problematik der eigentlichen Stadtwerdung, während sie in den übrigen Bergbaustädten auf deren Befestigungskomplex eingestellt waren oder sind.

Das Entstehungsproblem der Bergbaustädte liegt – abgesehen von allgemein gültigen Zügen – vor allem bei der Frage nach dem Überwachen der alten und ältesten Bergbausiedlungen in den mittelalterlichen Stadtorganismus.

So gut wie in allen Fällen der archäologischen Untersuchung von Bergbauorten legt jeder beliebige Geländeingriff Spuren älterer Siedlungsschichten frei, als es die Schriftquellen belegen. Aber auch wenn eine Stadtgründung „auf dem grünen Rasen“ überliefert wird, zeigt es sich, daß dieser eine ältere Siedlung entweder an Ort und Stelle oder in nächster Nähe vorausgegangen ist, deren Anteil in der Entwicklung manchmal eine entscheidende Rolle gespielt hat.

Der Autor ist der Meinung, daß schon die bloße Aufsicht aller Gelände- und Baueingriffe in solchen Städten die bestehenden personellen Möglichkeiten überfordert. Lösungsmöglichkeiten zur Bewältigung der dringendsten Anliegen sieht er nicht nur in der Besetzung aller Regionalmuseen mit Archäologen, sondern vor allem in der Durchsetzung der Praxis, derzufolge die Denkmalschutzorgane sämtlicher Stufen Archäologen anstellen, denen das Patronat über alle derartige Arbeiten zu übertragen wäre.

Verzeichnis der beigelegten Planzeichnungen :

- Plan 1. Banská Štiavnica – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 2. Banská Bystrica – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 3. Kremnica – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 4. Nová Baňa – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 5. Rožňava – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 6. Dobšiná – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 7. Gelnica – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.
- Plan 8. Smolník – Lagegrundriß der Stadt (nach D. Dorotjak). Zeichnung von R. Vallašková.

